

Het immateriële tastbaar maken

Immaterieel erfgoed en musea

Nederland zal waarschijnlijk nog dit jaar de UNESCO conventie over het Immaterieel Erfgoed ratificeren. Uit de verdragstekst vloeien diverse verplichtingen voort. Is er ook een taak voor musea?

Immaterieel erfgoed ligt niet automatisch op de weg van musea, objectgericht als zij zijn. Musea zijn gespecialiseerd in het verzamelen en conserveren van voorwerpen, doen onderzoek naar deze voorwerpen en organiseren er tentoonstellingen over, 'for purposes of study, education and enjoyment' zoals de klassieke ICOM definitie luidt, die inderdaad erg gericht is op het materiële, namelijk op 'material evidence of people and their environment'. Er is echter beweging, zoals blijkt uit het feit dat ICOM in 2005 haar statuten aanpaste en daarbij de term 'material evidence' verving door 'tangible and intangible heritage'. Vanuit die nieuwe visie is er ruimte gemaakt voor immaterieel erfgoed (ICOM legde dat al vast in het zogenoemde Shanghai charter uit 2002). Daar ging heel wat discussie aan vooraf. Niet alle musea hebben het immaterieel erfgoed al 'tussen de oren'.

Ook in UNESCO verband werd er over gediscussieerd. In 2004 organiseerde UNESCO een expertmeeting over 'The roles of Museums in Safeguarding Intangible Cultural Heritage'. Als voornaamste risico noemden de UNESCO experts toen dat het musealiseren van immaterieel erfgoed zou kunnen leiden tot fossilering van tradities en rituelen, een proces dat in tegenspraak is met het levende en dynamische karakter van immaterieel erfgoed. De functieaanduiding 'conservator' zegt het al. Conservators houden zich bezig met het conserveren van hun collecties. Op een zelfde wijze zou het immaterieel erfgoed niet te conserveren zijn, omdat het gaat om levende cultuur die, hoezeer ook bepaald door tradities, voortdurend in ontwikkeling is. Levend erfgoed, zoals bijvoorbeeld het carnaval, wordt niet bewaard in een museum, maar vind je op straat, waar mensen er steeds weer opnieuw invulling aan geven.

Toch zag men op deze expertmeeting wel een taak voor musea. Met name voor kleine lokale musea, die binnen de plaatselijke gemeenschap een rol zouden kunnen spelen als intermediair en, via hun tentoonstellingen en anderszins, als 'communicators' naar een breed publiek. Gemeenschappen oftewel 'communities' worden door UNESCO gezien als de dragers van het immaterieel erfgoed en ze spelen dan ook een centrale rol in de conventietekst.

Wat is immaterieel erfgoed?

Kortweg zou je immaterieel erfgoed kunnen omschrijven als tradities en rituelen in het dagelijks leven, waar mensen zich mee identificeren. Het zijn gewoonten en gebruiken die je van huis uit hebt meegekregen en die alles te maken hebben met je culturele, religieuze of etnische achtergrond. Vaak wordt gedacht dat immaterieel erfgoed, omdat het vluchtig is, heel kwetsbaar is. Het is niet een voorwerp of een gebouw dat je kunt conserveren of restaureren. Je kunt het waarnemen maar het volgende moment is het alweer verdwenen. Toch zijn tradities vaak opmerkelijk taai en kunnen soms

bogen op een rijke geschiedenis. Denk maar aan de traditie van de Sinterklaasviering in Nederland, die in zijn huidige vorm als kinderfeest teruggaat tot in de zestiende eeuw. Niet alleen heeft immaterieel erfgoed soms een lange geschiedenis, die geschiedenis speelt ook in de beleving een hoofdrol. Mensen ontleen er een gevoel van continuïteit aan. Immaterieel erfgoed wordt beleefd als een traditie die van generatie op generatie wordt overgeleverd. De historische dimensie is dan ook altijd zeer belangrijk bij immaterieel erfgoed. Concrete voorbeelden van immaterieel erfgoed zijn te vinden op de UNESCO lijst. Daar staan zaken op als de Flamenco uit Spanje, de Franse keuken, en, twee Belgische voorbeelden, de bloedprocessie in Brugge en het carnaval in Binche.

Wat bedoelt UNESCO met safeguarden?

De UNESCO conventie is gericht op het safeguarden van immaterieel erfgoed. Vaak wordt deze term vertaald met 'beschermen', maar dat is toch niet geheel juist. Een betere term is 'waarborgen'. Het gaat UNESCO namelijk om het veiligstellen van de levensvatbaarheid ('viability') van levend erfgoed. Met 'safeguarden' wordt dan ook niet bedoeld dat bijvoorbeeld het Nederlandse Sinterklaasfeest in ongewijzigde vorm bewaard moet blijven, als het ware door er een museale stolp overheen te zetten. Waar het UNESCO om gaat is om het creëren van gunstige voorwaarden en het wegnemen van eventuele knelpunten die een overdracht naar volgende generaties in de weg zou kunnen staan, met als doel het creëren van een omgeving waarin de culturele diversiteit van de mensheid kan gedijen.

UNESCO vraagt aan de landen om het eigen immaterieel erfgoed in kaart te brengen door middel van inventarissen of lijsten van immaterieel erfgoed, het vervolgens te documenteren, te onderzoeken en te promoten, bijvoorbeeld door het ontwikkelen van educatieve programma's. Het gaat daarbij niet alleen om de 'showpieces', UNESCO vraagt nadrukkelijk om het aanleggen van een representatieve lijst van immaterieel erfgoed, die in plaats kwam van de oudere lijst van 'Masterpieces of the intangible cultural heritage'. Bij erfgoed gaat het om een selectie van wat een samenleving belangrijk genoeg vindt om door te geven naar volgende generaties. Zoals erfgoed niet hetzelfde is als geschiedenis, is immaterieel erfgoed niet hetzelfde als volkscultuur. Door het etiket erfgoed erop te plakken, wordt aangegeven dat wij dit belangrijk vinden voor onze culturele identiteit en dus willen bewaren of doorgeven.

De rol van musea

Het zijn allereerst de communities die verantwoordelijk zijn voor het doorgeven van hun eigen immaterieel erfgoed. UNESCO geeft deze gemeenschappen dan ook een centrale rol in het beheer van het eigen erfgoed. Vanuit die visie is er voor musea slechts een ondersteunende rol, ten dienste van deze gemeenschappen. Musea moeten dan ook altijd te rade gaan bij de gemeenschappen zelf. De musea moeten zich, zoals dat in de 'operational directives' genoemd wordt, zich verzekeren van de grootst mogelijke participatie van de gemeenschappen. Het leidt meteen tot de vraag: waarin hebben de gemeenschappen de musea nodig? Het antwoord is: kennis en deskundigheid, waarbij gedacht kan worden aan kennis en deskundigheid op het terrein van het conserveren van voorwerpen die gebruikt worden in plaatselijke tradities. Maar zeker ook aan het presenteren en zichtbaar maken van immaterieel erfgoed in het kader van promotie en 'raising awareness', iets dat UNESCO heel belangrijk vindt. Educatieve activiteiten zijn een derde mogelijkheid, bij UNESCO staat immers het doorgeven naar volgende generaties centraal.

Voor de plaatselijke gemeenschappen is de historische dimensie van hun traditie heel belangrijk. Nederland kent bijvoorbeeld een aantal bloedprocessies die teruggaan op een traditie die al in de middeleeuwen is begonnen. Niet alleen willen de organisatoren van deze processies het eigen verleden documenteren, iets waar UNESCO trouwens ook om vraagt. Er is ook de zorg voor de kostbare authentieke historische voorwerpen die in de processies worden meegedragen en die men op een zo verantwoord mogelijke wijze wil bewaren en conserveren. Musea kunnen hierin faciliterend optreden. Soms zetten groepen eigen musea op, zoals het carnavalsmuseum in Den Bosch, met een collectie van allerlei soorten maskers, kledij, promotiemateriaal, wapens, schildjes en andere waardevolle en belangrijke voorwerpen uit de rijke historie van carnaval en Oeteldonk. De valkeniers hebben in Valkenswaard een eigen Valkeniersmuseum ingericht, dat een overzicht geeft van de geschiedenis van de valkerij tussen 1650 en 1850.

Lokale musea beschikken vaak over heel veel kennis over de plaatselijke geschiedenis. Soms kunnen zij helpen bij het opstellen van een voordracht. Het opstellen van een voordracht voor de immaterieel

erfgoedlijst is geen sinecure. Niet alleen moet het belang en de culturele betekenis van het betreffende immaterieel erfgoed gedocumenteerd worden. Ook moet een plan van aanpak worden ingediend over hoe de plaatselijke gemeenschap zelf haar immaterieel erfgoed denkt te kunnen veiligstellen voor de toekomst. Dat de rol van musea soms onmisbaar is, bewijst het voorbeeld van de voordracht van het carnaval van Binche, in Wallonië. Het plaatselijke carnavalsmuseum beschikt over veel kennis over de geschiedenis van het carnaval in Binche, kennis die onderbouwd is door historisch onderzoek en door een reeks van voorwerpen en documenten die in het museum bewaard worden. Men vroeg daarom aan de conservator van het museum om te helpen met het opstellen van de voordracht en deze historisch te onderbouwen. Ook het maken van een film over het carnavalsfeest in Binche was bij het museum in goede handen, musea hebben daar vaak al ervaring mee. UNESCO vraagt om een tien minuten durende film, waarin een goed beeld wordt gegeven van het gebruik.

Communities een stem geven

In zijn algemeenheid geldt voor UNESCO dat het doorgeven van 'skills' belangrijker is dan de objecten die er mee verbonden zijn. Als het bijvoorbeeld over eetcultuur gaat, dan gaat het niet alleen om het doorgeven van recepten of het bewaren van traditioneel keukengerei zoals een weckfles of een snijbonenmolen, maar vooral ook om het doorgeven van kennis die nodig is om een gerecht klaar te maken of zo'n apparaat te bedienen. Voor UNESCO is documenteren een opstap om vervolgens te kunnen doorgeven. Je wilt de betreffende traditie immers levend houden. Speciaal gericht op het doorgeven van artistieke vaardigheden heeft UNESCO het Living human treasures programma ontwikkeld. Frankrijk heeft *Master of Art* (Maître d'art) programma's over ondermeer dans en muziek, houtbewerking en instrument maken. Gespecialiseerde musea zouden hierop in kunnen spelen door bijvoorbeeld ateliers in te richten, waar in de vorm van masterclasses volkskunstenaars hun kennis en vaardigheden kunnen overbrengen aan nieuwe generaties. Er wordt momenteel volop geëxperimenteerd met pilots die overdracht als doel hebben. Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, als het landelijk instituut voor het immaterieel erfgoed, heeft een tweetal pilots en organiseert op 19 maart een studiedag over het onderwerp. Het centrum heeft ook een aantal expertmeetings in voorbereiding.

Musea kunnen vooral van betekenis zijn als ze de gemeenschappen zelf bij hun projecten betrekken. Niet alleen documenteren en tentoonstellen maar zelf actief de gemeenschappen opzoeken. Het past in een bredere trend naar *community museums*, waarbij bezoekers niet langer passieve consumenten zijn van wat musea hen laten zien. Ze leveren zelf de content. Het Keramiekmuseum Princessehof in Leeuwarden gebruikte bijvoorbeeld internet om bij particulieren trouwfoto's en huwelijkserviezen los te krijgen ten behoeve van het project Scherven & geluk. Het was het museum vooral te doen om de bijhorende verhalen van deze particulieren, die via een audiotour te beluisteren waren. Het museum verzamelde daarmee in feite immaterieel erfgoed. Het is een web 2.0 achtige invulling van de taak van het museum, waarmee je het museum onderdeel maakt van een *community*.

Conclusie

Musea hebben weinig ervaring met het ondersteunen van plaatselijke gemeenschappen. Een inhaalslag is nodig. Niet alleen zitten musea vaak nog vast aan een objectgerichte benadering. Waar het de kleine, door vrijwilligers gerunde musea vaak nog aan ontbreekt is aan de benodigde professionele vaardigheden. Er is dus behoefte aan training en professionalisering. UNESCO heeft het in dit verband over het ontwikkelen van 'research methodologies' en over 'training in the management of the intangible cultural heritage and the transmission of such heritage', aan trainingsprogramma's dus die speciaal gericht zijn op immaterieel erfgoed. Het is een belangrijke taak voor het Nederlands Centrum voor Volkscultuur, als het landelijk instituut voor het immaterieel erfgoed. Het Nederlands Centrum voor Volkscultuur ontplooit activiteiten op het terrein van inventarisatie, promotie en het activeren en ondersteunen van plaatselijke gemeenschappen. Het Centrum organiseert jaarlijks een congres met informatiemarkt, publiceert inhoudelijke artikelen over immaterieel erfgoed in *Traditie*, nieuws in *Volkscultuur Magazine*, dossiers in *Levend Erfgoed*. Verder ontwikkelt het Nederlands Centrum voor Volkscultuur educatieve tentoonstellingen en lesmateriaal. De jaren 2011-2012 zijn uitgeroepen tot de Jaren van het Immaterieel Erfgoed.

Literatuur

- *Levend Erfgoed. Vakblad voor public folklore & public history* 7 (2010) nr. 1, themanummer over immaterieel erfgoed.
- S. Lira & R. Amoêda (ed), *Constructing intangible heritage* (Barcelos, Portugal, 2010), met name de hoofdstukken in deel 5 over 'The museology of intangible heritage'.
- *Museum International* (2004) nr. 221/222, themanummer over Intangible Heritage.
- Markus Tauschek, *Wertschöpfung aus Tradition. Der Karneval von Binche und die Konstituierung kulturellen Erbes* (Münster u.a., LIT-Verlag 2010).
- 'The roles of museums in safeguarding Intangible Cultural Heritage', position paper for the expert meeting april 5-7, 2004, <http://www.unesco.org/culture/ich/doc/src/00085-EN.pdf>
- Tongyun Yin, 'Museum and the safeguarding of Intangible Cultural Heritage', in: *Museum Studies* (http://museumstudies.si.edu/safeguarding_intangible.pdf)

Websites

- www.unesco.org/culture/ich/
- <http://www.unesco.org/culture/ich/index.php?pg=00061&lg=EN>
(over het living human treasures programma van UNESCO)
- http://icom.museum/shanghai_charter.html
- www.nederlandscentrumvoorvolkscultuur.nl
- www.jaarvanhetimmaterieelerfgoed.nl